ANNA SZEMBERG
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

NIEKTÓRE ZAGADNIENIA SYTUACJI EKONOMICZNEJ GOSPODARSTW WIELKOROLNYCH W REJONIE ŚRODKOWO-ZACHODNIM

Materiał do porównania sytuacji ekonomicznej dużych gospodarstw rolnych został wzięty z 10 wsi, a mianowicie z 8 wsi woj. poznańskiego i z 2 woj. bydgoskiego. Gospodarstwa w tych wsiach były ankietowane dwukrotnie, w r. 1952 i w 1957.

Do porównania sytuacji ekonomicznej wybrane zostały z badanych wsi wszystkie gospodarstwa, które w 1952 roku posiadały obszar ogólny nie mniejszy niż 14 ha i które w 1957 roku istniały w danej wsi jako gospodarstwa rolne niezależnie od zmian wewnątrz rodziny (np. śmierć ojca i objęcie gospodarstwa przez syna). Na tej zbiorowości zostało dokonane porównanie niektórych elementów sytuacji ekonomicznej gospodarstw, przy czym do porównania przyjęto lata, które objęły ankiety, a mianowicie 1951/52 i 1956/57.

W celu zobrazowania sytuacji ekonomicznej badanych gospodarstw wzięto pod uwagę następujące elementy:

1) ziemię,
2) ludzi, wychodźstwo, zarobkowanie ,
3) korzystanie z obcej siły roboczej,
4) stan inwentarza żywego i kontraktację zwierząt,
5) niektóre elementy struktury zasiewów, kontraktację roślin i zużycie nawozów sztucznych,
6) remonty i inwestycje w budynkach,
7) kupno maszyn.

* *
*

Przed przejściem do zasadniczego tematu ciekawe wydaje się samo porównanie liczby gospodarstw o powierzchni wyżej 14 ha w badanych wsiach, chociaż nie wszystkie z tych gospodarstw weszły do dalszego opracowania.

Tabela 1

Liczba gospodarstw powyżej 14 ha w badanych wsiach w latach 1952 i 1957

Powiat	Wieś	Rok 1952			Rok 1957					
		Liczba gospodarstw			liczba gospodarstw			Ubyło (—) przybyło (+)		
		powyżej 14 ha	w tym		powyżej 14 ha	w tym		ogółem	w grupie od 14—20 ha	w grupie powyżej 20 ha
			od 14 do 20 ha	powyżej 20 ha		14—20 ha	powyżej 20 ha			
Chełmno	Drzonowo	16	13	3	3	3	—	—13	—10	—3
Inowrocław	Sławsko	13	4	9	6	6	—	—7	+2	—9
Kościan	Bielewo	16	14	2	15	12	3	—1	—2	+1
Wągrowiec	Łosiniec	18	12	6	20	14	6	+2	+2	—
Czarnków	Młynkowo	21	22	9	26	20	6	—5	—2	—3
Leszno	Tarnowałąka	13	5	8	22	16	6	+9	+11	—2
Krotoszyn	Ustków	7	6	1	5	4	1	—2	—2	—
Września	Wszembórz	32	20	12	25	17	8	—7	—3	—4
Kalisz	Tykadłów	10	5	5	10	5	5	—	—	—
Koło	Cichmiana	27	21	6	25	18	7	—2	—3	+1
Razem		183	122	61	157	115	42	—26	—7	—19

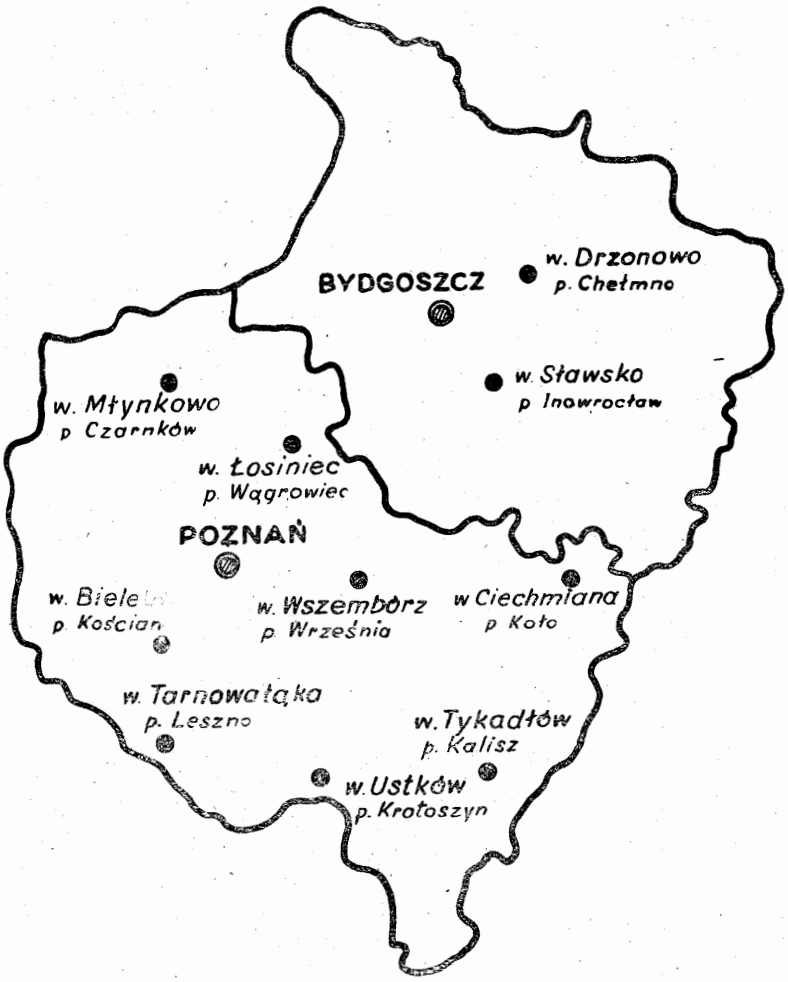

Rozmieszczenie badanych wsi

Jak wynika z tabeli 1 ilość gospodarstw powyżej 14 ha zmniejszyła się w badanym pięcioleciu o ca 15%, przy czym najwięcej gospodarstw ubyło z grupy powyżej 20 ha (ca 30%).

Wprawdzie ogólny bilans ilości gospodarstw w badanych latach wykazuje wyłącznie ubytek, ale w istocie rzeczy w latach tych miał miejsce proces obustronny, tzn. ubywanie i przybywanie dużych gospodarstw.

Droga, na jakiej te zmiany nastąpiły przedstawia się następująco:

Jak wynika z danych szczegółowych proces zmniejszania się liczby dużych gospodarstw miał znacznie szerszy zasięg i obejmował nie 15, ale ca 25% ogółu gospodarstw istniejących w 1952 roku.

Natomiast w ostatnich dwóch latach nasilił się proces dochodzenia nowych gospodarstw do badanej grupy i już do momentu ankieto-

Do grupy powyżej 14 ha przybyło po 1952 r. 19 gospodarstw, a mianowicie:			Z grupy powyżej 14 ha ubyło po 1952 r. 43 gospodarstwa, a mianowicie:		
liczba gospodarstw	przyczyna	rok	liczba gospodarstw	przyczyna	rok
7	wystąpiło ze spółdzielni produkcyjnej	1957	14	zdało całe gospodarstwo	2 1952 8 1953 4 1954
5	dodzierżawiło ziemię państwową	3 1956 2 1957	12	częściowo zdało ziemię państwu	7 1953 3 1954 1 1955 1 1956
3	dokupiło ziemię	1957	10	zwróciło ziemię dawniej dodzierżawianą	4 1953 2 1954 1 1955 3 1956
2	otrzymały ziemię ze spadku	1956	3	oddzierżawiło ziemię	2 1954 1 1955
2	odebrały ziemię dawniej oddzierżawianą	1957 1956	3	działy rodzinne	1 1954 1 1955 1 1956
			1	sprzedało ziemię	1954

wania (VII. 1957) zdołał on znacznie zmniejszyć ilościowe skutki ubywania gospodarstw z tejże grupy.

Jeśli idzie o stan posiadania ziemi przez grupę gospodarstw powyżej 14 ha, to w 1952 roku posiadały one 3619 ha, a w 1957 roku już tylko 2820 ha, ubytek ziemi w tej grupie wynosi więc 799 ha.

Do zbadania zagadnienia ruchu ziemią w okresie 1952—1957 wzięto tylko 163 gospodarstwa[1], z których w 1952 r. 105 było w grupie 14—20 ha, a 58 w grupie ponad 20 ha. W 1957 r. grupa ta pod względem wielkości obszaru przedstawiała obraz następujący:

94 gospodarstwa pozostały w grupie od 14 do 20 ha,
40 gospodarstw pozostało w grupie powyżej 20 ha,
29 gospodarstw przeszło do grupy poniżej 14 ha.

Gospodarstwa badane posiadały w 1952 roku — 3349 ha a w 1957 roku tylko 2875 ha (ubytek 474 ha) z tym, że najpoważniejszy ubytek ziemi wykazały gospodarstwa największe, tzn. powyżej 20 ha, w których ubyło 62,9% ziemi posiadanej przez te gospodarstwa w 1952 roku.

Szczegółowa analiza ruchu ziemią (tab. 2) w badanych gospodarstwach wykazała, że dominującym zjawiskiem było zmniejszanie obszaru gospodarstw: 36,8% gospodarstw zmieniło swój obszar w badanym 5-leciu, z czego 31,3% były to wypadki zmniejszenia obszaru, a tylko w 5,5% wypadków obszar został zwiększony.

Zmniejszenia obszaru były najczęstsze w grupie powyżej 20 ha i objęły 44,8% gospodarstw.

* *
*

[1] Gospodarstwa nowopowstałe w tym okresie (po 1952 roku) zostały odrzucone.

Wśród przyczyn zmniejszania w grupie gospodarstw 14—20 ha na czoło wysuwają się: zwroty ziemi dotąd dodzierżawianej (56%) i działy rodzinne (20%), natomiast wśród gospodarstw powyżej 20 ha 46,2% stanowiły wypadki częściowego oddawania gospodarstwa, 23,1% zwroty ziemi dotąd dodzierżawianej. Około 50% wypadków zmniejszenia obszaru gospodarstw miało miejsce w latach 1952—1954.

Tabela 2

Droga na jakiej nastąpiły zmiany obszarowe

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe		
	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem
Liczba gospodarstw które zmieniły obszar	32	28	60
w tym			
Liczba gospodarstw które zwiększyły obszar	7	2	9
Liczba gospodarstw które zmniejszyły obszar	25	26	51
Przyczyny zwiększenia obszaru:			
dodzierżawa	1	2	3
spadki	5	—	5
brak danych	1	—	1
Przyczyny zmniejszenia obszaru:			
zwrot dzierżawy	14	6	20
częściowe zdanie ziemi	1	12	13
działy rodzinne	5	2	7
sprzedaż	—	3	3
oddzierżawa	—	2	2
brak danych	5	1	6
Zwiększenie obszaru wg lat			
1952	3	—	3
1953	—	—	—
1954	—	—	—
1955	1	—	1
1956	1	2	3
1957	—	—	—
brak danych	2	—	2
Zmniejszenie obszaru wg lat			
1952	1	—	1
1953	4	6	10
1954	3	8	11
1955	1	1	2
1956	8	3	11
1957	1	—	1
brak danych	7	8	15

Zwiększenia obszaru miały miejsce tylko w 9 gospodarstwach i przede wszystkim w grupie 14—20 ha (7 wypadków). Zwiększenia te były najczęściej rezultatem spadków (5 gospodarstw) lub dodzierżawy ziemi państwowej (3 gospodarstwa). Większość tych zmian następowała w ostatnich latach (1955—1957).

Duże zmiany nastąpiły w badanym okresie w dziedzinie prywatnej dzierżawy ziemi. O połowę zmniejszyła się zarówno liczba gospodarstw jak i ilość dzierżawionych hektarów. Bardzo znacznie zmniejszyła się również ilość gospodarstw, które posiadały ziemię wziętą w użytkowanie od państwa.

Byłby niepełny obraz ruchu ziemią, gdyby nie wspomnieć o byłych członkach spółdzielni produkcyjnych. W badanej zbiorowości było ich ogółem 19. Ponieważ ich wejście do spółdzielni nastąpiło w większości po 1952 roku, a wyszli ze spółdzielni w latach 1955 lub 1956 i prawie wszystkie rodziny w całości objęły z powrotem swą ziemię, wobec tego znalazły się one w grupie gospodarstw nie zmieniających obszaru, chociaż w rzeczywistości przeżywały bardzo poważne zmiany.

Zmiany w ziemi omówiliśmy na zbiorowości 163 gospodarstw, tzn. wszystkich gospodarstw, które były dwukrotnie ankietowane i w 1952 roku posiadały co najmniej 14 ha obszaru ogólnego. Do opracowania pozostałych zagadnień (tabele 3—9) reprezentację tę musieliśmy zmniejszyć do 117 gospodarstw. Wyeliminowaliśmy z opracowania gospodarstwa byłych członków spółdzielni produkcyjnych ze względu na ich szczególną sytuację w 1956/57 roku oraz te gospodarstwa, które po 1952 roku zmniejszyły swój obszar do rozmiarów mniejszych niż 14 ha ponieważ nie reprezentują już one grupy gospodarstw dużych.

Ruch ziemią wśród wziętych do opracowania 117 gospodarstw jest oczywiście znacznie mniejszy niż w poprzednio omówionej zbiorowości 163 gospodarstw, z której wyeliminowaliśmy najbardziej „ruchliwe" pod tym względem gospodarstwa.

Materiał zawarty w tabelach 3—9 ukazuje zmiany, jakie zaszły w badanych gospodarstwach.

Jeśli idzie o **ludność, zarobkowanie i wychodźstwo** (tabela 3), to charakterystyczny jest znaczny ubytek ludzi w badanych gospodarstwach, szczególnie w grupie do 20 ha. Mimo ubytku w ludziach obecny stan pracujących na 100 ha użytków rolnych wydaje się — w porównaniu z przyjętymi normami — wystarczający, tym bardziej, jeśli uwzględnimy że gospodarstwa te po 1952 roku kupiły poważną ilość maszyn (tab. 9).

Najbardziej istotną zmianą w **donajmie obcej siły roboczej** (tabela 4) jest odejście od najmu stałych robotników. Jest to szczególnie widoczne w grupie powyżej 20 ha, gdzie odsetek gospodarstw posiadających stałych robotników spadł z 40 do 18.

Mimo tego pod względem liczby dni donajmu sytuacja prawie, nie uległa zmianie, a nawet — szczególnie w grupie powyżej 20 ha — liczba dni pracy najemnej nieco się zwiększyła w porównaniu z rokiem 1952. Wynika z tego, że forma najmu ludzi na dniówkę czy sezon zastąpiła w pełni nieco „niewygodną" formę donajmu stałych robotników.

Ale chociaż różnice w dniach pracy najemnej na 1 gospodarstwo, czy na 1 ha ziemi, są niewielkie, to jednak należy przypuszczać, że ogólna ilość dni **korzystania z obcej siły roboczej** (niezależnie od formy tego korzystania) uległa pewnemu zmniejszeniu. Myśl taką sugeruje rubryka o częstotliwości pobieranych odrobków — a mianowicie spadek odsetka gospodarstw pobierających odrobki z 70 do 30 oraz bardzo znaczny spadek odsetka gospodarstw odnajmujących konie lub maszyny, co jak wiadomo często się odbywa za odrobek. Chociaż nie udało się ankietującym uchwycić liczby dni, jednak sam spadek liczby gospodarstw biorących udział w tych formach korzystania z obcej siły roboczej jest dosyć wymowny.

Mimo, iż ilość ludzi (członków rodziny i najemnych) uległa poważnemu zmniejszeniu, ani wskaźniki z dziedziny produkcji roślinnej, ani z produkcji zwierzęcej nie sugerują wniosku o postępującym upadku tychże gospodarstw. Odwrotnie w większości gospodarstw istniejące tendencje wskazują na to, że w stosunku do stanu z 1952 roku ich sytuacja ekonomiczna nieco się poprawiła. W szczególności dotyczy to gospodarstw z grupy 14—20 ha. W grupie tej poprawa stanu ekonomicznego w stosunku do roku 1951/52 jest znacznie wyraźniejsza niż w grupie powyżej 20 ha.

W grupie gospodarstw do 20 ha zwiększył się znacznie stan inwentarza żywego, prawie dwukrotnie więcej zużyto nawozów sztucznych, powiększył się obszar pod roślinami okopowymi i znacznie — z 7,4 do 11,6 ha na 100 ha ziemi ornej — wzrósł obszar roślin przemysłowych. Również bardzo znacznie zwiększyły te gospodarstwa kontraktację zwierząt — z 33 na 47 sztuk na 100 ha użytków rolnych.

Tabela 3

Ludność, zarobkowanie, wychodźstwo

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe w latach					
	1952			1957		
	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem
Ogólna liczba gospodarstw	72	45	117	70	38	117
Ogółem liczba osób w badanych gospodarstwach	436	205	641	387	168	555
z tego:						
dzieci do lat 14	90	33	123	88	34	122
starcy, osoby ułomne itp.	54	23	77	55	27	80
osoby zarobkujące poza gospodarstwem	9	3	12	3	4	7
osoby zatrudnione w gospodarstwie	283	146	429	243	103	346
Ludność w przeliczeniu na 1 gospodarstwo						
ogółem	6,1	4,6	5,5	4,9	4,4	4,7
w wieku produkc. pracująca w gospodarstwie	3,9	3,2	3,7	3,1	2,7	2,9
Ludność w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych						
ogółem	40,0	18,4	29,1	32,2	19,4	26,8
w wieku produkc. pracująca w gospodarstwie	26,0	13,1	19,5	20,2	11,9	16,7
Ilość osób, które wyszły z gospodarstwa						
do 1952 r.	40	24	64	×	×	×
po 1952 r.	48	23	71	×	×	×
Kierunek wyjścia do 1952 r.						
miasto	27	17	44	×	×	×
wieś	13	7	20	×	×	×
Kierunek wyjścia po 1952 r.						
miasto	28	12	40	×	×	×
wieś	20	11	31	×	×	×

Tabela 4

Korzystanie z obcej siły roboczej

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe w latach					
	1952			1957		
	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem
Liczba gospodarstw zbadanych	72	45	117	79	38	117
Liczba gospodarstw donajmujących ludzi	50	39	89	58	31	89
w tym ze stałym najmem	10	18	28	3	7	10
Ogólna liczba donajętych ludzi	5 245	17 957	23 202	6 051	15 247	21 298
Procent gospodarstw donajm. ludzi	69,4	86,7	76,1	73,4	81,6	76,1
Przeciętna ilość dni najmu						
na 1 gospodarstwo zbadane	73	399	198	77	401	182
na 1 gospodarstwo donajmujące	105	460	261	104	492	239
na 100 ha użytków rolnych	471	1 616	1 054	592	1 761	1 029
Liczba gospodarstw, które nie zmieniły najmu	4	2	6	×	×	×
zmniejszyły najem	24	25	49	×	×	×
zwiększyły najem	22	12	34	×	×	×
Liczba gospodarstw, które pobierają odrobki	39	31	70	20	10	30
Liczba gospodarstw, które odnajmują konie lub maszyny	52	34	86	28	14	42

Tabela 5

Stan inwentarza żywego i kontraktacja zwierząt

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe w latach					
	1952			1957		
	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem
Przeciętnie na 1 gospodarstwo						
koni ogółem	2,5	3,5	2,9	2,4	2,7	2,5
bydła ogółem	6,9	9,3	7,8	7,0	9,7	7,8
w tym krów	4,0	5,8	4,7	4,3	6,0	4,9
trzody ogółem	13,3	16,7	14,6	14,0	17,8	15,2
macior	1,3	1,6	1,4	1,6	1,9	1,7
owiec	1,5	2,3	1,8	3,7	4,5	4,0
Przeciętnie na 100 ha użytków rolnych						
koni ogółem	16,5	14,0	15,3	15,6	11,9	14,1
bydła ogółem	45,8	37,7	41,7	45,8	42,5	44,4
w tym krów	26,7	23,6	25,1	28,3	26,6	27,6
trzody ogółem	88,2	67,6	77,7	91,7	78,1	86,0
macior	8,4	6,6	7,5	10,8	8,4	9,8
owiec	10,3	9,2	9,7	24,6	19,6	22,5
Procent gospodarstw kontraktujących zwierzęta	91,7	86,7	89,7	87,3	89,5	88,0
Sztuk zakontraktowanych przeciętnie na 1 gospodarstwo	5,0	8,5	5,5	7,1	8,1	7,4
Sztuk zakontraktowanych na 100 ha użytków rolnych	33,0	34,9	34,0	46,8	35,7	42,1

Tabela 6

Zmiany w stanie inwentarza żywego i w kontraktacji zwierząt

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe		
	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem
	Procent ogółu gospodarstw danej grupy		
Procent gospodarstw, które			
nie zmieniły stan bydła	25,0	24,4	24,8
zmniejszyły stan bydła	45,0	26,7	37,6
zwiększyły stan bydła	30,0	48,9	37,6
Procent gospodarstw, które			
nie zmieniły stan krów	43,1	28,9	37,6
zmniejszyły stan krów	20,8	28,9	23,9
zwiększyły stan krów	36,1	42,2	38,5
Procent gospodarstw, które			
nie zmieniły stan trzody	5,6	6,7	6,0
zmniejszyły stan trzody	45,8	37,8	42,7
zwiększyły stan trzody	48,6	55,5	51,3
Procent gospodarstw, które			
nie zmieniły stan macior	41,0	42,2	41,0
zmniejszyły stan macior	15,0	20,0	17,1
zwiększyły stan macior	44,0	37,8	41,9
Procent gospodarstw, które			
nie zmieniły stan owiec	18,1	13,4	16,2
zmniejszyły stan owiec	9,7	22,2	14,5
zwiększyły stan owiec	72,2	64,4	69,3
Procent gospodarstw, które			
nie zmieniły ilość kontraktowanych sztuk	12,6	2,2	8,5
zmniejszyły ilość kontraktowanych sztuk	31,9	46,7	37,6
zwiększyły ilość kontraktowanych sztuk	41,6	37,8	40,2

Mniej wyraźnie jest widoczna poprawa w grupie gospodarstw największych. Wprawdzie stan inwentarza w tej grupie uległ również zwiększeniu, ale obszar zarówno roślin okopowych jak i przemysłowych pozostał niezmienny.

Jeżeli skojarzyć te zjawiska z faktem, że wyłącznie w tej grupie uchwycone zostały fakty zakupu traktorów, to wydaje się, że główną i dotychczas nieprzezwyciężoną trudnością w tych gospodarstwach jest problem siły roboczej.

Wzięta do porównania grupa 117 gospodarstw reprezentuje tę część gospodarstw kułackich, którą w wywiadach 1954 i 1955 roku określaliśmy jako gospodarstwa będące w „chwiejnej równowadze", w odróżnieniu od gospodarstw „prosperujących" lub „zrujnowanych".

Oznacza to, że są to te gospodarstwa, które nie zostały zrujnowane w okresie wypaczeń w polityce w stosunku do kułaka. Zostały one w większości osłabione, przeżywały okres stagnacji, ale wystarczyło im sił i środków na to, by obecnie gospodarstwo swe wzmocnić.

Tabela 7

Niektóre elementy struktury zasiewów, kontraktacja roślin i zużycie nawozów sztucznych

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe w latach					
	1952			1957		
	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem	14—20 ha	20 i więcej ha	Razem
Obszar ziemi ornej w ha	903	946	1 849	1 015	737	1 752
przeciętnie na 1 gospodarstwo	12,5	21,0	15,8	12,9	19,4	15,0
Obszar pszenicy w ha	62	68	130	57	39	96
przeciętnie na 1 gospodarstwo	0,9	1,5	1,1	0,7	1,0	0,8
na 100 ha ziemi ornej	6,9	7,1	7,0	5,6	5,3	5,5
Obszar okopowych w ha	214	202	416	252	178	430
przeciętnie na 1 gospodarstwo	3,0	4,5	3,6	3,2	4,7	3,7
na 100 ha ziemi ornej	23,7	21,3	22,5	24,5	24,2	24,6
Obszar roślin przemysłowych w ha	67	72	139	118	63	181
przeciętnie na 1 gospodarstwo	0,9	1,6	1,2	1,5	1,6	1,5
na 100 ha ziemi ornej	7,4	7,6	7,5	11,6	8,5	10,3
Obszar pod roślinami kontraktowanymi w ha	128	123	251	147	90	237
przeciętnie na 1 gospodarstwo	1,8	2,7	2,1	1,9	2,4	2,0
na 100 ha ziemi ornej	14,1	13,0	13,5	14,5	12,1	13,5
Ilość zużytych nawozów sztucznych (bez wapna) w q	996	1 307	2 303	2 143	1 601	3 744
przeciętnie na 1 gospodarstwo	14,0	29,0	19,7	27,1	42,1	32,0
na 100 ha użytków rolnych	91	117	105	178	185	181

Tabela 8

Zmiany w strukturze zasiewów i kontraktacji roślin

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe		
	14—20 ha	20 i więcej	Razem
Procent gospodarstw, które udział pszenicy w ogólnej strukturze zasiewów			
nie zmieniły	22,2	22,2	22,2
zmniejszyły	52,8	53,3	53,0
zwiększyły	25,0	24,5	24,8
Procent gospodarstw, które udział okopowych w ogólnej strukturze zasiewów			
nie zmieniły	6,9	6,7	6,8
zmniejszyły	33,3	37,8	35,0
zwiększyły	59,8	55,5	58,2
Procent gospodarstw, które udział przemysłowych w ogólnej strukturze zasiewów			
nie zmieniły	8,3	11,1	9,4
zmniejszyły	26,4	37,8	30,8
zwiększyły	65,3	51,1	59,8
Procent gospodarstw, które udział roślin kontraktowanych w ogólnej strukturze zasiewów			
nie zmieniły	52,8	57,8	54,7
zmniejszyły	2,8	4,4	3,4
zwiększyły	44,4	37,8	41,9
Procent gospodarstw, które ilość stosowanych nawozów sztucznych			
nie zmieniły	1,4	6,7	3,4
zmniejszyły	13,9	22,2	17,1
zwiększyły	84,7	71,1	79,5

Tabela 9

Inwestycje i remonty budynków, kupno maszyn

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe		
	14—20 ha	20 i więcej	Razem
Procent gospodarstw dokonujących inwestycji lub remontujących budynki			
w 1951/52 roku	11,1	13,3	12,0
w 1956/57 roku	29,2	24,4	27,3
Zainwestowane sumy (zł)			
ogółem w 1951/52 roku	14 300	9,500	23 800
w 1956/57 roku	309 800	112 700	422 500
Przeciętnie na 1 gospodarstwo inwestujące			
w 1951/52 roku	1 790	1 580	1 700
w 1956/57 roku	14 750	10 250	13 200
Procent gospodarstw, które po 1952 roku kupiły maszyny	45,8	66,7	53,8
Ogółem liczba dokupionych maszyn	57	45	102
w tym traktory	—	5	5
przyczepy	—	1	1
motory elektryczne	2	2	4
młocarnie	5	1	6
kopaczki	5	4	9
snopowiązałki	—	5	5
żniwiarki	5	2	7
siewniki	4	3	7
kosiarki	2	2	4
grabiarki	2	3	5
lokomobile	1	—	1
kieraty	1	1	2
wialnie	3	2	5
parniki	21	13	34
śrutowniki	3	1	4
sieczkarnie	2	—	2
opielacze	1	—	1
Zakupiono maszyn wg lat w procentach ogólnej liczby kupionych maszyn			
1952			2,9
1953			9,8
1954			17,6
1955			22,6
1956			36,2
1957 (do VIII)			10,9

Chociaż trzeba jednocześnie zaznaczyć, że ani w roku 1951/52, ani obecnie nie reprezentują one grupy szczególnie mocnych gospodarstw. Przypuszczalnie, gdybyśmy jako rok wyjściowy przyjęli nie 1951/52, ale wcześniejszy — kiedy gospodarstwa te jeszcze dobrze prosperowały, różnice w poziomie gospodarstw w stosunku do stanu obecnego byłyby znacznie większe.

Obecny kierunek umacniania gospodarstw, to przede wszystkim dążenie do zintensyfikowania gospodarstwa i to w dziedzinach najbardziej opłacalnych, tj. w hodowli trzody i uprawie roślin przemysłowych. Braki w sile roboczej starają się rekompensować dokupnem maszyn, a zaniedbania w utrzymaniu budynków wzmożonymi remontami istniejących budynków.

Znacznie łatwiej i szybciej regenerują się gospodarstwa mniejsze (14—20 ha) co jest zrozumiałe zarówno ze względu na to, że 1) gospodarstwa te stosunkowo mniej ucierpiały w ubiegłym okresie niż gospodarstwa duże (powyżej 20 ha), 2) gospodarstwu mniejszemu znacznie łatwiej jest wyjść z okresu stagnacji niż gospodarstwu o dużym obszarze, przy czym wydaje się, że czynnikiem decydującym o poprawie w tych gospodarstwach jest problem siły roboczej.

Trzeba jeszcze zwrócić uwagę na to, że lata a szczególnie rok 1956/57 nie jest zbyt dogodny do tego porównania, gdyż odbudowa gospodarstw dopiero się zaczęła i jest jeszcze zbyt wcześnie na uchwycenie jej rezultatów.

* *
*

Nieco uwagi chcemy poświęcić grupie tych gospodarstw, które po roku 1952 zmniejszyły swój obszar poniżej 14 ha. Grupę tę w naszym badaniu reprezentuje 29 gospodarstw, z czego 10 pochodzi z grupy powyżej 20 ha, a 19 z grupy 14—20 ha. Ich obecna struktura obszarowa przedstawia się następująco:

Gospodarstwa pochodzące z grupy	Liczba gospodarstw	Struktura obszarowa badanych gospodarstw w 1957 r.		
		do 5 ha	5—10 ha	10—14 ha
10—20 ha	19	—	6	13
20 i więcej ha	10	3	2	5

Ubytek ziemi w badanych gospodarstwach wyniósł 348 ha (z 644 ha w 1952 r. do 296 ha w 1957 r.).

Gospodarstwa te w większości zmniejszyły swój obszar w latach 1953/54. Na 29 gospodarstw 25 zmniejszyło obszar na skutek oddania ziemi na skarb państwa lub w państwowe zagospodarowanie, zwrotów ziemi dodzierżawionej (zarówno prywatnie jak i z Funduszu Ziemi) i wreszcie dzierżawy części ziemi.

Jak wiadomo nam było z szeregu wywiadów przeprowadzonych w latach 1954—1955, ziemię zdawały prawie z reguły te gospodarstwa, które zostały do tego stopnia osłabione i zadłużone, że nie pozostawała im żadna inna droga wyjścia.

W latach 1951/52 podstawowe wskaźniki tych gospodarstw — według danych ankiety — przedstawiały się w porównaniu ze wskaźnikami całej grupy powyżej 14 ha, następująco:

Wyszczególnienie	Według ankiety 1951/52 r.		
	dla zbiorowości 117 gospodarstw	dla zbiorowości 29 gospodarstw	
		pochodzących z obszaru 14—20 ha	pochodzących z obszaru 20 i więcej ha
Przeciętnie na 100 ha użytków rolnych:			
koni	15,3	16,5	13,3
bydła	41,7	41,6	30,8
krów	25,1	26,9	17,2
trzody	77,7	117,2	58,9
kontraktowanych sztuk trzody	34,0	46,0	23,0
ludzi pracujących w gospodarstwie (bez najmu)	19,5	23,7	14,2
dni pracy najemnej	1 054	451	2 187
obszar zakontraktowany w ha	13,5	10,8	29,6

Podczas gdy grupa gospodarstw mniejszych (do 20 ha) w roku ankiety zupełnie nie wykazywała cech osłabienia, grupa gospodarstw największych już wtedy jest nieco słabsza od pozostałych.

Z materiału ankiet nie można odtworzyć historii tych gospodarstw w okresie 1953—1955, a więc nie można również pokazać, jak doszło do momentu oddania ziemi przez gospodarzy. Ponieważ jednak, jedna z ankietowanych wsi, a mianowicie Sławsko w pow. Inowrocław, znalazła się w zasięgu wywiadów przeprowadzonych w tym okresie przez Zakład Struktury, jesteśmy w stanie na jej przykładzie odtworzyć historię kilku gospodarstw w okresie, którego tylko początkowy i końcowy moment uchwyciły ankiety.

W 1954 i 1955 r. 6 gospodarstw kułackich oddało w Sławsku ziemię, a mianowicie:

Wyszczególnienie	Rok zdania ziemi	Liczba posiadanych ha w 1952 r.	Liczba posiadanych ha w 1957 r.	Ilość oddanej ziemi
Gospodarstwo P. M.	1954	61,68	4,68	57,00[a]
Gospodarstwo H. G.	1954	23,85	4,85	19,00
Gospodarstwo I. S.	1954	34,70	4,95	29,75
Gospodarstwo J. K.	1955	30,50	7,00	23,50
Gospodarstwo M. M.	1955	30,52	7,50	23,02
Gospodarstwo J. G.	1955	53,25	10,65	42,60

[a] z tego 10 ha rodzinie.

A oto jak przedstawiały się okoliczności, w jakich gospodarze ci oddali swoją ziemię i co się z nimi dzieje obecnie:

P. M., wieś Sławsko, pow. Inowrocław obszar w 1952 r. 61 ha. Wdowa z czworgiem dorastających dzieci (w tym 3 synów). Osłabienie gospodarstwa datuje się od roku 1950, kiedy to zabrano jej na podatek 9 sztuk bydła (w tym 5 krów) i 2 konie robocze. Według ankiety 1951/52

w gospodarstwie tym było 5 koni, 6 sztuk bydła, 3 krowy, 31 świń, w tym 3 maciory (6 zakontraktowanych sztuk trzody).

Struktura zasiewów przedstawiała się następująco:

zbożowe 23,2% (w tym 11,3 pszenicy),

okopowe 25,2%,

rośliny kontraktowane 51,6% (w tym 12 ha jęczmienia, 11 ha buraków cukrowych, a pozostałe 8 ha to len, cykoria, rzepak, ziemniaki i groch).

Zatrudniała na swoim gospodarstwie siły robocze na ogólną sumę 1120 dni nie licząc dni pobranych odrobków (za konie, maszyny i mieszkanie). Posiadała pełny komplet maszyn rolniczych.

Uwagi ankietującego: gospodarstwo zaczyna podupadać, mało ludzi do pracy, gospodyni płaci gorzej niż inni. Zadłużenie sięga w tym roku ca 20 000 zł.

W 1952 r. P. M. oddaje 10 ha ziemi swoim krewnym. W 1954 roku na gospodarstwie są już tylko 4 konie, 4 sztuki bydła i 7 świń. Jej zadłużenie przekracza już 100 000 zł.

Od 1952—1954 r. P. M. corocznie odsiadywała karę aresztu za niewykonanie obowiązków wobec państwa. Jesienią 1954 r. oddaje gospodarstwo na skarb państwa wraz z częścią budynków. Sobie pozostawia 4.68 ha.

W jesieni 1957 roku P. M. przejmuje z powrotem całą swoją ziemię (częściowo jesienią 1957 r., a częściowo wiosną 1958 r.) oraz otwiera sobie konto w banku. Obsada inwentarza żywego w styczniu 1958 r. wynosiła 2 konie, 9 sztuk bydła, w tym 5 krów, 8 sztuk trzody. Na 1958 r. zakontraktowała 6 ha jęczmienia, 3 ha buraków cukrowych i 10 ha traw. Gospodyni oblicza, że do uruchomienia gospodarki na całej posiadanej ziemi potrzeba jej 300 000 zł, przy czym liczy na kredyt państwowy. Do pracy w gospodarstwie chciałaby nająć dawniej pracujące u niej rodziny komorników, które jeszcze do kwietnia rb. pracują w PGR i nie przewiduje w tej sprawie jakichkolwiek trudności[1]. W stanie rodziny zaszły pewne zmiany: córka wyszła za mąż, zięć pracuje poza gospodarstwem, jeden syn studiuje na Wydziale Rolnym WSR w Poznaniu, drugi w wojsku, trzeci w Technikum Rolniczym.

I. S. wieś Sławsko, pow. Inowrocław, obszar w 1952 — 34 ha.

Stan w roku 1951/52: gospodarz stary, chory (70% niezdolności do pracy), żona, 4 dorastających dzieci (w tym 3 synów, 1 student ASP). Najmował ludzi na dniówki (250 dni rocznie) oraz pobierał odrobki za konie i maszyny.

Inwentarz żywy w 1951/52 r.: 4 konie, 11 sztuk bydła, 6 krów, 11 sztuk trzody, 1 maciora.

Struktura zasiewów: 50,2% zbożowe, 17,3% okopowe, 32,5% ziemi ornej pod roślinami kontraktowanymi (w tym 4,3 ha buraków cukrowych, 3,5 ha jęczmienia, a pozostałe 3,5 ha to ziemniaki, rzepak, len, konopie i groch).

[1] Wskutek zwrotu ziemi kułackiej PGR w Sławsku zmniejszył znacznie swój obszar.

Komplet maszyn bez młocarni. Nie był zadłużony.

W 1952 i 1953 r. następują choroby inwentarza, upadki krów i trzody chlewnej, w związku z czym rosną zaległości w dostawach i podatkach. W 1954 roku J. S. oddaje gospodarstwo na skarb państwa, zostawiając sobie 4,95 ha i połowę budynków.

W jesieni 1957 roku całą swoją ziemię przejmuje z powrotem. Stan jego inwentarza w lecie 1957 r., wynosił: 2 konie, 4 sztuki bydła, 2 krowy, 10 sztuk trzody.

H. G. wieś Sławsko, pow. Inowrocław, obszar 1952 r. — 24 ha.

Stan w roku 1951/52: na gospodarstwie same kobiety, które mają trudności z gospodarowaniem już od wyzwolenia, gdyż w gospodarstwie nie było w ogóle inwentarza, a ponadto ciążyły na nim długi przedwojenne, które trzeba było spłacić.

W roku 1952 następuje licytacja i sprzedaż 6 krów, co załamuje gospodarstwo. W ankiecie jest notatka mówiąca o tym, że gospodyni liczy się z koniecznością oddania ziemi do PGR. Główną pozycję w dochodzie gospodarstwą stanowi kontraktacja roślin obejmująca 42,2% ziemi obsianej. W 1954 roku zadłużenie gospodarstwa sięga 75 000 zł i jesienią tego roku właścicielka oddaje ziemię na skarb państwa, pozostawiając sobie 4,85 ha.

W jesieni 1957 roku H. G. przejmuje z powrotem swoją ziemię, której część chce od wiosny 1958 roku oddzierżawić bezrolnym i małorolnym na działki, a pozostałą część będzie sama uprawiać (w rodzinie przybył mężczyzna — zięć).

W 1955 roku oddają ziemię trzy dalsze gospodarstwa kułackie, przy czym w odróżnieniu od poprzednich ich sytuacja ekonomiczna była w tym momencie zupełnie dobra. Gospodarstwa te nie były również zadłużone.

Znamienne jest, że gospodarstwa oddające ziemię w 1955 roku nie przekazały jej na skarb państwa, ale w zagospodarowanie państwowe.

Przykładem może służyć **gospodarstwo J. G.** — jedno z największych gospodarstw w Sławsku.

Gospodarstwo J. G. do 1950 roku obejmowało 128,00 ha ziemi (w tym 75 ha dzierżawa ziemi parafialnej). Dysponował on wówczas 3 zespołami zabudowań gospodarskich (swoje, po żonie i parafialne). Obsada inwentarza obejmowała: 13 koni, 27 sztuk bydła, w tym 20 krów oraz pełny komplet maszyn i narzędzi rolniczych.

W 1950 roku J. G. oddaje dzierżawioną ziemię i zabudowania parafialne, pozostawiając sobie 53 ha ziemi i dwa komplety zabudowań.

W 1952 roku ankieta przeprowadzona u J. G. wykazała następujący stan inwentarza: 9 koni, 23 sztuki bydła, w tym 15 krów, około 30 sztuk trzody.

Kontraktował 18 ha różnych roślin, co stanowiło 36% ziemi ornej oraz 20 bekonów. Rodzina składała się z 8 osób — rodzice, 3 dorastających dzieci, 3 w wieku szkolnym. Do pracy posiadał 3 stałe siły na-

jemne oraz ca 10 osób pracujących na dniówki, co w sumie dawało 1650 dni pracy najemnej rocznie, nie licząc dni pobranych odrobków. Ziemia była w rejestrze podatkowym fikcyjnie podzielona na 2 gospodarstwa (na gospodarza i jego żonę), chociaż gospodarowali wspólnie. Z obowiązków względem państwa wywiązywał się w 100%.

W 1954 roku wywiad w Sławsku potwierdza w dalszym ciągu zadowalający stan gospodarstwa J. G.

W lutym 1955 roku J. G. niespodziewanie oddaje swe gospodarstwo wraz z kompletem budynków oraz częścią inwentarza żywego i martwego w państwowe zagospodarowanie. Sobie pozostawia 10,65 ha, przy czym stwierdza, że jest zadowolony mogąc zrzucić z siebie „miano kułaka". Widzi dla siebie również perspektywę wstąpienia do spółdzielni produkcyjnej jako chłop średniorolny.

Ankieta 1957 roku podaje następujące dane o gospodarstwie J. G. — na 10,65 ha obszaru ogólnego posiadał on: 2 konie 7 sztuk bydła, 5 krów, 17 sztuk trzody, 3 owce. Kontraktował 21 bekonów i 3,5 ha buraków cukrowych i jęczmienia. Donajmował 1 siłę roboczą oraz pobierał odrobki za konie. Z rodziny J. G. do 1957 roku odeszło 4 dzieci.

W jesieni tegoż roku J. G. odebrał swoją ziemię i od wiosny 1958 roku zamierza na nowo gospodarować z tym, że 12 ha chce wydzierżawić w małych działkach bezrolnym i małorolnym z sąsiedniej wsi na następujących warunkach: od 1—2 q zboża z 1 ha i świadczenia wobec państwa. Na pozostałych 34 ha ziemi będzie sam gospodarował i w tym celu dokupuje już inwentarz. Liczy się z tym, że wskutek zmniejszenia obszaru PGR do pracy w swoim gospodarstwie zatrudni byłych robotników PGR.

Podobny przykład stanowią gospodarstwa J. K. i M. M., z tym że J. K. po przejęciu z powrotem swoich 30 ha połowę sprzedał a na połowie zamierza gospodarować, a M. M. gospodarować będzie na całości. Okazuje się więc, że we wsi Sławsko wszystkie gospodarstwa kułackie przejęły swą ziemię z powrotem.

Jak informowaliśmy się w pozostałych wsiach, z których pochodzą gospodarstwa tej grupy (29) prawie wszystkie na przełomie roku 1957/1958 przejęły z powrotem swą ziemię.

WNIOSKI

Sytuacja gospodarstw kułackich, które w latach 1953—1955 zdały większość swojej ziemi była w roku ankiety niejednakowa. Gospodarstwa największe wykazywały już wtedy pewne cechy osłabienia. Widocznie zaczątki tego osłabienia miały miejsce jeszcze w okresie planu 3-letniego, a czasem wpłynął również na to słaby start tych gospodarstw po wojnie.

Osłabienie gospodarstw mniejszych (do 20 ha) nastąpiło później i w latach 1951/52 nie były one słabsze od ogółu gospodarstw w tej grupie.

Można przypuszczać, że szczególnie trudna sytuacja gospodarstw największych była związana z małą ilością ludzi w tych gospodarstwach

i niezbędnością dużej ilości dni najmu, o który w latach 1952—1955 było niezmiernie trudno. Niemożność donajmu ludzi do pracy spowodowała konieczność zrezygnowania z intensywnej produkcji, a to z kolei pociągnęło za sobą upadek całego gospodarstwa.

Oddawanie ziemi nie zawsze było wynikiem kompletnej ruiny. Czasem oddanie ziemi w państwowe zagospodarowanie było krokiem, który do tej ruiny miał nie dopuścić.

Była to, podobnie jak np. przechodzenie do spółdzielni jedna z form uchronienia gospodarki przed skutkami ówczesnej polityki rolnej w stosunku do tej grupy gospodarstw.

Od jesieni ubiegłego roku rozpoczyna się proces odbierania ziemi. Do marca 1958 r. tylko jedna z badanych rodzin nie wzięła z powrotem swojej ziemi. Można przypuszczać, że najbardziej zrujnowane gospodarstwa dziś borykają się z najpoważniejszymi trudnościami w odbudowie.

Niektóre z rodzin badanych nie przejawiają do tej chwili chęci gospodarowania na całej przejętej z powrotem ziemi — dane te posiadamy ze wszystkich badanych wsi — ale oddzierżawiają część obszaru. Jest to przypuszczalnie związane z ich aktualnymi trudnościami, ale wydaje się, że również pewną rolę odgrywa tu duży popyt na ziemię (szczególnie na małe działki), a w związku z tym możność narzucenia wysokiego czynszu dzierżawnego.

Wydaje się bardzo słuszne i celowe dalsze prowadzenie badań nad tymi gospodarstwami, by przez to znacznie wzbogacić i pogłębić dotychczasowe nasze obserwacje.

АННА ШЕМБЕРГ
Институт Экономики Сель. Хозяйства
Варшава

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ МНОГОЗЕМЕЛЬНЫХ ХОЗЯЙСТВ В ЦЕНТРАЛЬНО-ЗАПАДНОЙ ПОЛЬШЕ

Содержание

В статье изложены перемены в экономическом положении многоземельных крестьянских хозяйств в центрально-западной Польшы за период от 1952 до 1957 года. Основной для сравнения являлись анкетные исследования а также материалы собранные непосредственно на местах. Автор приходит к выводу, что эти хозяйства, которые за прошлый период значительно ослабели (а некоторые даже отказались встеи хозяйство на части своих земель) вследствие ошибок сделанных в политике, теперь приступили к востановлению своей продукции и берут обратно землю отданную ими прежде государству.

ANNA SZEMBERG
Institute of Agricultural Economics
Warsaw

CHANGES IN ECONOMIC SITUATION IN LARGE FARMHOLDINGS IN CENTRAL-WESTERN REGIONS OF POLAND

Summary

The article deals with the economic situation in large farmholdings located in central and western regions of Poland (mainly the Poznań and Bydgoszcz Regions) in the period from 1952 to 1957. All comparisons were based on questionaries and data obtained during the interviews. The Author comes to the conclusion that due to faulty agricultural policies in the past the activities of these farmholdings considerably decreased (some resigned of part of the possessed acreage). At present these farmholdings undertake the rehabilitiation of their production and take back the land previously given to the State.